

הנדיב הידוע מאוד

דברים בטקס חלוקת פרסי יצחק לייב ורחל גולדברג, ירושלים 7 בספטמבר 2011

מאת ד"ר מרדכי נאור

יצחק לייב גולדברג היה אחד האנשים המופלאים ביותר שהצמיחו העם היהודי והיישוב בארץ-ישראל בשנים שקדמו לקום המדינה. טביעות האצבעות שלו היו בכל מקום כמעט: בחקלאות, בתעשייה, בתרבות, באמנות, בתיאטרון, בלשון, בתל-אביב, בירושלים ובעוד מקומות רבים. בהרצאה קצרה כמו זו שלי אפשר יהיה רק לתת "טעימות" מהמעשים הגדולים שלו.

אמרו עליו בחייו, ולאחר מותו, הרבה דברים טובים. אני אצטט רק שני אנשים דגולים. ההיסטוריון שמעון דובנוב אמר שגולדברג הוא אחד המעטים "המדברים מעט ועושים הרבה". המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק, ידידו האישי של גולדברג, כתב עליו בהגיעו לגיל 70: "האיש שהציונות מובלעת בכל נפשו ומהותו... קשה למצוא בארץ-ישראל בניין בר-ערך לאומי, שאין נדבך בו, אם נגלה ואם נעלם, שיצחק לייב גולדברג אינו משוקע בו".

כמה פרטים ביוגרפיים: נולד ב-1860, השנה בה גם נולד הרצל, בעיירה בשם שאקי בפולין, על גבול ליטא, בתחום רוסיה הצארית. קיבל חינוך תורני והשלים לימודים כלליים. נכנס לעסקים ועשה בהם חיל. חיל רב מאוד, ואת רוב חילו החומרי דאג לחלק – לעניינים יהודיים וארצישראלים. רוב חייו, לפני עלייתו, גר בוילנה, היא "ירושלים דליטא".

אמרו עליו שכמו מונטיפיורי, הוא ביקר בארץ-ישראל שבע פעמים. אבל הוא עשה זאת עוד לפני מלחמת העולם הראשונה וכל ביקור העשיר אותו באהבת ארץ-ישראל והביא אותו לתרום מאונו ומהונו למען יישוב הארץ. הוא פעל גם הרבה מאחורי הקלעים. כך למשל, כשהסתכסך הברון רוטשילד עם איכרי מזכרת בתיה, היא עקרון, ורצה לשלחם בחזרה לרוסיה, היה זה יצחק לייב גולדברג שדיבר על לבו שלא יעשה כן. היה מראשוני חובבי-ציון ובניגוד לאחרים השתלב ללא קושי בתנועה הציונית שהקים הרצל.

הוא עמד בימי ראשית הציונות מאחורי יוזמות רבות. אזכיר כאן רק שלוש. הרצל הקים מכשיר כספי למימון פעולות ההסתדרות הציונית ויישוב ארץ-ישראל. בעברית הוא נקרא אוצר התיישבות היהודים. הונו נקבע לסכום הענק של 2 מיליון לירות שטרלינג, שווה ערך בוודאי, כיום, לחצי מיליארד דולר, אם לא יותר. הממשלה הבריטית הסכימה לרשום את החברה אם תיאסף שמינית הסכום, כלומר רבע מיליון לירות שטרלינג. אלא שהעם היהודי לא פתח את כיסו והמפעל עמד בסכנה. בוילנה, עירו של גולדברג, נערכה אספה גדולה לזירוז החתימה והתרומות הגיעו טיפין-טיפין. תוך כדי האספה נעלם גולדברג ואיננו. חבריו כעסו עליו שבשעות הגורליות הוא לא מסייע. מאוחר בערב הוא הגיע ובתיקו למעלה מ-60 אלף רובל שאסף במשך הזמן שחבריו הרבו לדבר.

בשלב האחרון היה חסר סכום נכבד להשלמת רבע המיליון. גולדברג ואדם בשל פוגלסון מלודז', הלוו כל אחד 30 אלף רובל, וכך ניתן היה לפתוח את הבנק, הוא בנק אפ"ק, היום בנק לאומי.

עזרה ותרומה שלו סללו את הדרך לראשית פעילותה של קרן קימת לישראל. לא הכול הכירו בחשיבות הקרן הלאומית. ב-1902, בוועידת ציוני רוסיה, הודיע גולדברג שהוא תורם לקרן החדשה רכוש פרטי שלו בחדרה – 200 דונם. זה היה רכוש הקרקעי הראשון של קרן קימת לישראל. לאחר מכן תרם לה עוד הרבה.

הנושא השלישי – אולי הגדול מכולם. לא הרחק מכאן, בירושלים, מצוי הר שהיום הוא מוכר לכל – הר הצופים, מקום משכנה של האוניברסיטה העברית. אך לא תמיד הוא היה כזה. עד תחילת המאה הקודמת זה היה הר קרח, הרחק מהעיר הבנויה, שעליו נבנה, בבדידות מזהרת, ביתם של בני-זוג אנגלים, הלורד והליידי גריי-היל.

ההסתדרות הציונית, שמתחילת המאה ה-20 שאפה להקים אוניברסיטה עברית בירושלים, שמה עינה על ההר והחליטה לרכוש את השטח, לרבות את טירת גריי-היל. ד"ר רופין, מנהל המשרד הארצישראלי של ההסתדרות הציונית ניצל את ביקורו בארץ של גולדברג, בראשית קיץ 1914, והביא אותו להר הצופים. הנוף הנהדר – במערב העיר העתיקה וראשית העיר החדשה, ובמזרח מדבר יהודה וים המלח - והרעיון להקים במקום אוניברסיטה עברית, קסם לגולדברג, והוא הבטיח לרופין כי יסייע ברכישה. רופין חתם על הסכם ואת מקדמת התשלום קיבל מוועד חובבי ציון, את היתר התחייב לפרוע תוך שנה, וכדברי יומנו, "אני מקווה שבעניין זה העם היהודי יעמוד לצדי ולא יכלימני".

בינתיים פרצה מלחמת העולם הראשונה וגריי-היל חזר לאנגליה. בשל הנסיבות לא ניתן היה להשלים את העסקה, והיה חשש שהיא תתבטל. העניין נודע לגולדברג והוא העמיד לרשות ההסתדרות הציונית סכום של 300 אלף פרנק. בטקס פתיחת האוניברסיטה העברית, באביב 1925, ציין ד"ר חיים וייצמן כי המוסד הוקם "על האדמה שקיבלנו מהציוני הרוסי יצחק גולדברג".

עוד לפני עלייתו ארצה, שלושים שנה ויותר, אפשר היה למצוא אותו בעשרות מפעלים ומיזמים יהודיים וציוניים. די להזכיר את החברות שליד ערש לידתן עמד: כרמל מזרחי, הכשרת היישוב, גאולה, אחיאסף, ועוד. הוא מימן מכיסו את הוצאת שבועון ההסתדרות הציונית "העולם", סייע לעיתונים בעברית וביידיש – העיקר שיכתבו ברוח ציונית. בית יצחק לייב ורחל (רשל) גולדברג בוולנה היה בית ועד לאנשי-רוח, סופרים ועיתונאים מכל רחבי רוסיה ואף מארצות הפזורה היהודית. כל המבקרים בוולנה היו אורחיהם, בהם בנימין זאב הרצל בביקורו בעיר ב-1903.

במלחמת העולם הראשונה נאלצה המשפחה לעבור למוסקבה, ומזל שכך, שכן הדבר אפשר לגולדברגים לעזור למפעל תרבותי ניסיוני וחצוף למדי – תיאטרון בעברית ברוסיה הקומוניסטית שלאחר המהפכה. לתיאטרון הזה קראו "הבימה", ומותר להניח שבלעדי העזרה החומרית והציבורית של יצחק לייב גולדברג, לא היה לנו היום את "הבימה".

ב-1919 הוא נקרא לעזרה פעם נוספת – הפעם בארץ-ישראל. הלורד בלפור נתן את ההצהרה הידועה שלו, הארץ נכבשה על-ידי הצבא האנגלי, ולצבא הזה היו מספר עיתונים – באנגלית, בערבית וגם בעברית. אחרי המלחמה העמיד הצבא את העיתון העברי למכירה. ההסתדרות הציונית רצתה לרכוש אותו, אבל – כרגיל – כסף לא היה לה. למי קוראים? את מי מזעיקים? את גולדברג.

הוא הגיע בדרך-לא-דרך מרוסיה של מלחמת האזרחים לארץ. רכש את העיתון "חדשות מהארץ" מיד הצבא, אזרח אותו וקרא לו תחילה "חדשות הארץ", ואחרי חצי שנה שונה השם ל"הארץ", שכולכם מכירים. גולדברג היה המייסד והמו"ל הראשון שלו.

ביאליק נהג לומר על מקצוע המו"לות: מיהו מו"ל? אדם שתחילה מדפיס, אחר-כך מפסיד ולבסוף מספיד. שתי ההגדרות הראשונות, לגבי גולדברג מו"ל "הארץ", היו נכונות. לא כן השלישית. הוא אמר וכתב בהזדמנויות שונות, שהפסדיו בחברות ובגופים שהקים בארץ אינם מדאיגים אותו. העיקר שתוך כדי כך הארץ נבנית.

את "הארץ" ליווה במשך שנים, אף כשחדל להיות המו"ל שלו. מדי פעם, כשהעיתון היה נקלע לקשיים ולחובות ידעו עורכיו ומנהליו כי יש כתובת בתל-אביב, שאליה פונים: יצחק לייב גולדברג.

יומנו מלא פרטים כאלה. הנה מספר דוגמאות:
* 3 בדצמבר 1922 – הופיע גיליון האלף של "הארץ". עלה לי לערך 4,000 לירות [סכום עתק בימים ההם – זה אני אומר]. אבל איני מתחרט על זה.

* 23 בינואר 1928 (ביום הולדתו ה-69): בבניין הארץ תמכתי בוועד הלשון, בעיתון "הארץ", בבית העם, בגדוד מגיני השפה, נתתי לספרות ולסופרים, לאנשים פרטיים, לקרובי. על עניינים אלה הוצאתי בערך 1,400 לירות בשנה שעברה.

* 23 בינואר 1934 (ביום הולדתו ה-74): בשנת 1933 הוצאתי על עניינים פילנטרופיים לערך 1,800 לירות. זה סכום די עצום. יש לי סיפוק נפשי מזה. בשנה שעברה עלה בידי לסדר ולחזק את הוצאתי "הארץ". עסקים פרטיים אין לי. כל עסקי – בניין ארץ-ישראל.

עיתון "הארץ" גמל לו במשך שנים, כשליד הלוגו היה כתוב: "נוסד על-ידי י.ל. גולדברג". ב-1937, לאחר שהעיתון נרכש על-ידי משפחת שוקן, שונה הלוגו, ומאוחר יותר, ללא שום הודעה מוקדמת, נעלם שמו של גולדברג. נעלם ואיננו. למה? ל"הארץ" פתרונים.

גולדברג אף השקיע הרבה, הרבה מאוד, בפיתוח החקלאות החדשה בארץ-ישראל. הוא הקים חווה בהר טוב, ועוד יותר ממנה נודע "פרדס גולדברג" בתחומי רמת-גן של ימינו. זה היה אחד הפרדסים הראשונים בארץ שעובד בשיטות המודרניות ביותר ונוהל על-ידי חתנו של גולדברג, שמואל טולקובסקי. גולדברג הקפיד על עבודה עברית בפרדסו וכל אורח נכבד שהגיע לבקרו, מהארץ או מחו"ל, נלקח לפרדס שהיה הגדול בארץ בשטחו וביבולי הפרי שלו.

הוא גם היה תומך נלהב בחשיפת עברה של הארץ. כשנתגלו ליד הפרדס שלו, בשיפולי "הר נפוליון" עתיקות, מימן חפירות מדעיות במקום של האוניברסיטה העברית בהנהלתו של פרופ' אליעזר ליפא סוקניק, מגלה "המגילות הגנוזות" ואביהם של שלושת בניו המוכשרים: הרמטכ"ל השני יגאל ידין, השחקן יוסי ידין, ומתי סוקניק שנפל במלחמת העצמאות.

ובנושא דומה: כשנודע לו כי בית הספר הבריטי לארכיאולוגיה בירושלים מתכוון להעביר ללונדון את ממצאי חפירותיו בארץ, הרעיש עולמות ומנע את הדבר.

כמו בוויילנה ובמוסקבה, אף בתל-אביב היה בית הגולדברגים מרכז תרבותי ורוחני. רחל גולדברג הייתה "מלכת התרבות" של תל-אביב הקטנה שהלכה וגדלה. בני הזוג מימנו את הקמתו של אולם התא"י – התיאטרון הארצישראלי בשדרות רוטשילד ולאחר מכן סייע לקליטתו של תיאטרון "הבימה" בארץ.

גולדברג פעל גם בחיפה, רכש שם בית וקרקעות והרחיב את הפריסה היהודית בעיר הכרמל.

במאורעות תרפ"ט-1929 הוכתה המשפחה קשות. החווה בהרטוב נשרפה על-ידי פורעים ערבים והבן הצעיר בנימין זאב, שנקרא על שמו של הרצל, נהרג בהגנו על תל-אביב. להוריו נמסר כי דבריו האחרונים היו בנוסח טרומפלדור, אך עם ראייה לעתיד: "אבל ארץ-ישראל תהיה בכל אופן שלנו".

בנימין גולדברג הונצח בצורות שונות, והעיקרית שבהן הייתה הקמת שכונת תל בנימין, על חלק מאדמות הפרדס ברמת-גן, שלפי תוכניתו של יצחק לייב גולדברג יגורו בה סופרים, אנשי רוח ואנשי מעלה אחרים. אחד המשתכנים המיועדים היה המשורר חיים נחמן ביאליק, שהתעקש לשלם לגולדברג בעבור המגרש שרצה להעניק לו. לביאליק כבר הייתה תוכנית בניין, והוא אף השיג הלוואה. לאחר שיסע לווינה לניתוח – אמר – יתחיל בבניית ביתו בשכונת תל בנימין.

אלא שהוא, כידוע, לא חזר מווינה. הניתוח שלו הצליח והוא, אבוי, נפטר מהתקף לב. גולדברג ידידו הטוב, שמדי פעם היה מזמין אותו לפרדס שלו, הלך אבל וחפוי ראש ימים רבים.

ביאליק גם התיידד עם הבנים, הבנות והנכדים של יצחק לייב ואשתו רחל. הנה מה שסיפרה הנכדה עדה טולקובסקי: "סבא סיפר לי על המשורר ביאליק, שאוהב מאוד ילדים וגם כותב עבורם. אם אכתוב לו מכתב, הדבר ישמח את המשורר ואת סבא. כוונתו הייתה להציג בפני ביאליק את העברית החיה בפי הילדים בארץ. כתבתי לו על הכול, על הלימודים, המשחקים והחברים. ייבשתי גם פרחים

אחדים וסבא שלח אליו את מכתבי עם הפרחים המיובשים. לא עבר זמן רב וקיבלתי ממנו גלויה עם תשובה. מכתם קטן שאני אני שומרת עד היום" –

וזאת לעדה:

שושניך
שושני סיון,
גם בדרך
לא פנה זיין.
הטיתי אֵן
ואשמע ניבן.
הן בקשו רחמים
להשיבן
אל חיק הורתן
אל גן אביבן.
ח.נ. ביאליק

יכולתי לספר עוד שעות על מעשיו ותרומותיו של האיש המופלא הזה. בשנותיו האחרונות הורע מצב בריאותו, מה שלא הפריע לו להמשיך לפעול, לקדם נושאים חשובים לו ולהשתתף במאה ואחד ארגונים ומוסדות. בקיץ 1935 יצא לשוויץ כדי להשתתף בקונגרס הציוני הי"ט בלוצרן. למרות שכבר לא היה ציר, ישב בדיונים, שוחח במסדרונות והכול העריכוהו וכיבדוהו.

תוך כדי הקונגרס הידרדר מצבו הבריאותי. הוא הובהל לבית חולים ולאחר זמן קצר נפטר. חצי שנה לפני כן חגג את יום הולדתו ה-75.

בארץ-ישראל שרר ממש אבל לאומי. כשהובא ארונו ארצה ונערכה הלווייתו, ליווהו אלפים בדרכו האחרונה. הוא נקבר לא הרחק מקבר בנו אהובו בנימין בבית הקברות הישן של תל-אביב.

תם הסיפור ולא נשלם. יצחק לייב גולדברג העמיד בצוואתו סכום עתק של 75,000 לירות ארצישראליות לקרן קימת לישראל, במה שנחשב עד אז, ואולי גם אחר-כך, העזבון הגדול ביותר בתולדות הציונות. בפירות הקרן שהוא נתן לה את השם "קרן יצחק לייב ורחל גולדברג", הורה להשתמש "לצרכי הספרות העברית ולתרבות העברית בארץ-ישראל".

מאז חלפו יותר מ-75 שנה והקרן עודנה קימת.

ולסיום, הרשו לי להביע אי-נחת מסוימת. מאז שכתב גרשון גרא את ספרו "הנדיב הלא ידוע", השתרש ביטוי זה ביחס ליצחק לייב גולדברג. ואני שואל: מדוע הלא-ידוע? מעשיו, מפעלותיו ותרומותיו, שניתנו בלב חפץ, היו ידועות בחייו וגם לאחר שהלך לעולמו. הסבירו לי שבכך מבדלים אותו מ"הנדיב הידוע", הוא הברון רוטשילד. כבודו של הברון רוטשילד מונח במקומו. יצחק לייב גולדברג ראוי לכל תואר של נדיבות. לדעתי הוא היה נדיב ידוע מאוד.